

LENKIJOS–LIETUVOS RESPUBLIKOS VEIKSNYS OČAKOVO KRIZĖS (1791) KONTEKSTE

Česlovas Laurinavičius

Daktaras, vyriausiasis mokslo darbuotojas
Lietuvos istorijos institutas
El. paštas: laurinaviciusc@gmail.com

Santrauka. Straipsnį inspiravo Lenkijos, taip pat Anglijos, Rusijos ir tikriausiai kitų šalių – bet, deja, ne Lietuvos – istoriografijoje gerai žinomas klausimas: kodėl 1791 m. pavasarį Anglijos vadovaujamos koalicijos karas su Rusija neįvyko. Prieinama prie išvados, kad Vilhelmo Pito Jaunesniojo Rytų Europoje projektuota kolektyvinė komercinė valstybių sistema neturėjo galimybių būti realizuota. Kartu dėmesys straipsnyje telkiamas į Lenkijos–Lietuvos valstybės vietą bei vaidmenį tarptautiniame konflikte. Laikomasi nuomonės, kad Varšuvos 1788–1790 m. vykdyta orientacija į Prūsiją buvo žalinga Lenkijos–Lietuvos valstybei. Daroma išvada, kad negalima adekvačiai vertinti valstybės vykdytų reformų – kartu ir 1791 m. gegužės 3 d. priimtos konstitucijos – neatsižvelgiant į tarptautinės politikos kontekstą.

Reikšminiai žodžiai: Anglija, Rusija, Prūsija, diplomatija, Hercbergo planas, Gdanskas, Torunė, M. K. Oginskio misija.

Keywords: England, Russia, Prussia, diplomacy, Hertzberg's plan, Gdansk, Torun, mission of M. K. Oginski.

Pratarmė

Pradžioje vertėtų priminti, kas buvo ta Očakovo krizė, ką ji reiškė. Trumpai tariant, 1791 m. pavasarį brendo Anglijos vadovaujamos koalicijos karas su Rusija. Taigi Anglija tąsyk planavo sutraukti prie Sankt Peterburgo krantų tokias galingas savo karines jūrų pajėgas, kokių iki tol nebuvo panaudojusi prieš jokią kitą valstybę. Tuo pačiu metu Prūsija buvo paruošusi 100 tūkst. armiją, kuri link Sankt Peterburgo turėjo žygiuoti sausuma. Prie koalicijos taip pat turėjo prisidėti Turkija, Švedija, Olandija, gal Lenkijos–Lietuvos valstybė ir keletas Vokietijos kunigaikštysčių. 1791 m. kovo pabaigoje Londone jau buvo surašytas ultimatumas Rusijai, reikalaujantis, kad ši

gražintų Turkijai kai kurias užimtas turkų tvirtoves Juodosios jūros rajone, tarp jų – Očakovo tvirtovę (matyt, dėl to krizė įgavo atitinkamą pavadinimą). Nors, jeigu koalicija būtų pradėjusi karo veiksmus prieš Rusiją, tai jų padariniai galėjo būti gražu pranokti vienos ar kitos tvirtovės priklausomybės klausimą. Amžininkų teigimu, carienė Jekaterina II buvo pasiruošusi trauktis iš Sankt Peterburgo ir iš Maskvos, bet kapituliavimo ženklų nerodė¹. Šiaip ar taip, toks

¹ Pasak anglų istoriko Viljamo Tuko (Wiliam Took), Jekaterinos optimizmą palaikė jos karvedžio Aleksandro Suvorovo pergalės prieš turkus. Su Anglijos ambasadoriumi Čarlzu Vitvortu (Charles Whitworth) ji netgi taip juokavusi: „Sere, kadangi jūsų karalius nusprendė mane išstumti iš Peterburgo, tai gal jis leis man įsikurti Konstantinopolyje“ (W. Took, 1800, p. 284).

karas galėjo smarkiai pakeisti tolesnį Lenkijos ir Lietuvos likimą. Bet jau 1791 m. vasarą paaiškėjo, kad koalicija suiro. Tai gi – kaip ir kodėl?

Lenkijos istorikas Ježis Lojekas (Jerzy Łojek), tam klausimui skyręs ypač daug dėmesio, prieina prie išvados, jog tam, kad koalicija iširo, bene lemiamą poveikį galėjo turėti Lenkijos–Lietuvos valstybės neapsisprendimas dėtis prie tos koalicijos². Beje, ypatingą vaidmenį tame neapsisprendime suvaidinęs Lietuvoje gerai žinomas Mykolas Kleopas Oginskis. Panašią į Lojeką nuostatą rastume Šymono Aškenazy (Szymon Askenazy) veikale, skirtame 1790 m. Respublikos ir Prūsijos sutarčiai³, taip pat – anglų istorikų Džono Rouzo (John Rose)⁴ bei Roberto Lodo (Lord) veikaluose⁵. Tačiau daugumoje Lenkijos istorikų darbų dominuoja atsargi nuomonė dėl minimos koalicijos, vengiama vienaprasmių vertinimų⁶ arba neslepamos grėsmės, kurias tos koalicijos kontekste kėlė Prūsija⁷. Taigi, Lenkijos istoriografijoje galima išvelti geopolitinių orientacijų susikryžiovimą, kuris ir tapo pradiniu impulsu šiam straipsniui.

Papildomą impulsą suteikė internete aptiktas Aleksandro Voroncovo-Daškovo straipsnis apie Rusijos XVIII a. pabaigos diplomato Semiono Voroncovo vaidmenį 1791 m. Očakovo krizėse metu⁸. Nežinia, ar turėjo poveikio kokie straipsnio autoriaus ir minimo diplomato giminystės ryšiai, tačiau aprašytas Semiono Voroncovo vaidmuo su-

ardant antirusišką koaliciją abejonių nepalieka.

Pagrindinis straipsnyje panaudotas šaltinis – Mykolo Oginskio ataskaita apie jo pokalbį su Anglijos premjeru Viljumu Pitu Jaunesniu (William Pitt the Younger)⁹. Atrodo, kad istoriografijoje toji ataskaita nėra detaliau aptarta. Juolab prasminga tą ataskaitą palyginti su paties Oginskio atsiminimais¹⁰. Nagrinėjamai temai taip pat vertingi šaltiniai – Britanijos parlamento stenogramos¹¹, Jekaterinos II ir jos favorito Grigorijaus Potiomkino susirašinėjimo medžiaga¹².

Rusijos istorinėje literatūroje Očakovo krizės tema populiarė. Žinoma, pagrindinis dėmesys joje skirtas Rusijos sėkmei susidūrimo su Anglija¹³. Bet ankstesnėje, dar caro laikų istoriografijoje nemaža dėmesio skirta ir Lenkijos–Lietuvos valstybei darant būdingą išvadą: dėl tos valstybės nelaimių kalčiausias „lenkiškas charakteris“¹⁴. Britų istoriografijoje (kuri prieinama) Očakovo krizės siužetas, regis, mažiau populiarus. Pavyzdžiui, reprezentaciniuose Kembridžo istorijos variantuose 1791 m. įvykiai interpretuojami iš esmės tik Prancūzijos revoliucijos kontekste, kartu pareiškiant abejonę, ar Britanija vykdžiusi kokią nors politiką Lenkijos–Lietuvos valstybės atžvilgiu¹⁵. Tiesa, pastarojo meto britų darbuose akcentai keičiasi:

⁹ M. Oginskio ataskaita pateikta Lojeko monografijos priede (J. Łojek, 1986, s. 435–439).

¹⁰ V. K. Oginskis, 2007.

¹¹ *Parliamentary History. The Parliamentary history*. Vol. 29.

¹² Екатерина Вторая и Г. А. Потемкин, 1997.

¹³ А. Б. Соколов, 2002; Л. Р. Sabitova, 2014; О. И. Елисеева, 2000; В. С. Лопатин, 2005.

¹⁴ П. А. Александров, 1914; Н. Костомаров, 1870; В. В. Тимошук, 1904.

¹⁵ *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1922–1923; The Cambridge History of Russia*, 2015.

² J. Łojek, p. 1986.

³ S. Askenazy, 1918.

⁴ J. H. Rose, 1911.

⁵ R. H. Lord, 1915.

⁶ Z. Libiszowska, 1992; H. Kocoj, 1998; M. Pro-faska, 2008.

⁷ J. Michalski, 1986.

⁸ A. Woronoff-Dashkoff, 2014.

pabrėžiamas Anglijos premjero Pito Jau-nesniojo rūpestis Lenkijos komerciniais reikalais¹⁶.

Lietuviškoje historiografijoje Očakovo krizė specialiai netyrinėta. Bet netiesiogiai apie to meto įvykius yra keletas darbų. Bene stambiausias iš jų – Adolfo Šapokos veikalas apie valstybės tarptautinę padėtį padalijimų laikotarpiu¹⁷. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė yra parengusi išsamią studiją apie Mykolą Kleopą Oginskį, jo politinę bei kūrybinę veiklą, studijoje pateikta vertingų duomenų ir apie jo vaidmenį minimos krizės metu¹⁸.

Kartu reikėtų pažymėti, kad pastaraisiais metais pasirodė nemažai lietuvių autorių darbų, kuriuose pagrindinis dėmesys telktas į Gegužės 3 d. konstituciją. Tuose darbuose daugiau ar mažiau analizuoti ir kiti to laikotarpio įvykiai bei procesai – ypač gvildentas klausimas, kiek liko Lietuvos suverenumo priėmus tą konstituciją. Tačiau bemaž visiems tiems darbams būdinga tendencija – nesiplėsti į detalesnį tarptautinį kontekstą, taip tarsi paliekant tą temą Lenkijos ir kitų valstybių autoriams. Vargu ar tokiu atveju galimas adekvatus ir minimos konstitucijos reikšmės vertinimas.

Krizės ištakos

Kai Rusijoje imperatore tapo Jekaterina II, jos ministras Nikita Ivanovičius Paninas parengė naują užsienio politikos strategiją, vadinamą Šiaurės sistema. Pagal ją Rusi-

ja nusiteikė bendradarbiauti su Prūsija bei Anglija, tai turėjo būti priešprieša Austrijos–Prancūzijos sąjungai. Tuo metu Lenkijos–Lietuvos valstybė atsidūrė kietuose Rusijos ir Prūsijos garantijų gniaužtuose, po pirmojo padalijimo virtusiais faktiniu Rusijos protektoratu. Lenkijos–Lietuvos kariuomenė sumažinta iki minimumo (16 tūkst.), karalius Stanislovas Augustas, kaip Jekaterinos statytinis, visus svarbiausius sprendimus turėjo derinti su Rusijos ambasadoriumi Oto Štakelbergu (Otto Stackelberg), o karaliaus administracijos Nuolatinės Tarybos (*Rada Nieustajqca*) nariai neretai atlyginimus gaudavo iš Rusijos ambasados. Visgi valdymo struktūra turėjo pozityvią tendenciją vystytis, tik jos priklausomybė nuo užsienio veiksmų, visų pirma Rusijos konfliktavo su patriotinėmis Respublikos elito aspiracijomis¹⁹.

Kaip apskritai vertinti pačią Šiaurės sistemą, būtų atskira tema²⁰. Čia tik pasakysime, kad laikui bėgant ja pagrįsti tarptautiniai santykiai aižėjo. Rusijos atsisakymas paremti Angliją jos kovoje su Šiaurės Amerikos kolonistais neigiamai atsiliepė Peterburgo santykiams su Londonu. O kai Rusija, puoselėdama garsųjį „Graikišką projektą“, ėmė megzti kontaktus su Prancūzija ir 1786 m. atsisakė pratęsti Anglijai ypač svarbią prekybos sutartį, Londone susirūpinta ne juokais; mat nuo rusų teikiamų žaliavų priklausė Anglijos pramonė ir laivynas²¹. Kita vertus, Jekaterinos ne-

¹⁹ J. Bardach, 2003, p. 297, 299.

²⁰ D. M. Griffiths, 1970; П. А. Александров, 1914; А. В. Гаврюшкин, 2006.

²¹ Didesnį nerimą Londone galėjo sukelti 1787 m. pasirašyta Rusijos ir Prancūzijos sutartis, kurios viename iš slaptų punktų projektuoti bendri veiksmai Indijos kryptimi. Tiesa, tie planai nebuvo pradėti vykdyti dėl Prancūzijoje kilusios revoliucijos.

¹⁶ A. Cunningham, 2006; P. L. Webb, 2010.

¹⁷ A. Šapoka, 2008.

¹⁸ R. Šmigelskytė-Stukienė, 2013. Doktorė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė leido šio straipsnio autoriui pasinaudoti keletu reikalingų darbų, už tai jai reiškiamas nuoširdi padėka.

tenkino Frydricho Didžiojo bei 1786 m. jį pakeitusio Frydricho Vilhelmo II ambicijos, ir nesutarimai tarp valdovų darė įtaką sąjunginių ryšių trapumui. Beje, Sankt Peterburge tuo metu vyko intensyvios varžybos dėl įtakos tarp vadinamųjų „rusiškos“ ir „prūsiškos“ partijų, o Jekaterina II, apskriai balansuodama, tomis varžybomis naudojosi. Šiaip ar taip, svarbiu pokyčių tarptautinėje sistemoje įvykiu galima laikyti Rusijos ir Austrijos sutartį (1781), padėjusią pamatą tų dviejų valstybių karui prieš Turkiją²². Rusija pradėjo karą su Turkija 1787 m. rudenį, Austrija – 1788 m. pavasarį. Pažymėtina, kad abi imperijos taikėsi į skirtingas Osmanų valdas: Rusija į Krymą bei Dniestro žemupį, o Austrija į Balkanus, tačiau abiejų interesai turėjo prielaidų susikirsti Besarabijoje bei Moldavijoje. Prie sąjungininkių bandė šlietis ir Lenkijos–Lietuvos valstybė.

Stanislovas Augustas, kuriam buvo būdinga įprasta nesuvereniam valdovui elgsena (kaip Prūsijos XVII a. ar Švedijos XVIII a.), – kai prisijungiant prie stipraus partnerio vedamės kampanijos tikimasi lyg atlygio atgauti suverenumą – pabandė pasinaudoti kilusiu Rusijos ir Turkijos karu. Jis dėjo pastangas sudaryti karo sąjungą su Rusija, nes šitaip tikėjosi pakelti savo kaip karaliaus autoritetą, padidinti kariuomenę, pasinaudoti Rusijos atkariautais iš Turkijos prekybos keliais Juodojoje jūroje, užtikrinti teritorinį integralumą, o esant galimybei ir praplėsti valdas (taikytasi į tą pačią Moldaviją, ypač Akermano uostą)²³. Savotišku tų Stanislovo Augusto

pastangų simboliu galima laikyti 1787 m. vasarą jo organizuotą Jekaterinos II sutikimą Kaneve, Dniepro upėje ant plausto, kur jis tikėjosi gauti iš imperatorės leidimą reformoms (Jekaterina II Dniepro upe vyko į Krymą susitikti su Austrijos imperatoriumi Josifu II). Išlaukęs Kaneve apie tris mėnesius ir fejerverkams išleidęs milijonus karalius tegavo pusvalandį audiencijos, kuri baigėsi Jekaterinos palinkėjimu „neprarasti vilties“²⁴. Istorikų kol kas tebediskutuojama, ar Rusija apskritai buvo linkusi sutikti su tokia sąjunga. Mat, nepaisant kampanijos prieš Turkiją vado kunigaikščio Grigorijaus Potiomkino pragmatinio intereso padidinti disponuojamą kariuomenę ir jo siūlyto projekto pasitelkti lenkiškas pajėgas, imperijos vadovybėje buvo stipri opozicija bet kokioms reformoms, kurios sustiprintų Žečpospolitą. Pati Jekaterina II apskritai buvo skeptiška lenkų atžvilgiu ir jais nepasitikėjo. Tačiau, šiaip ar taip, nuo 1788 m. vasaros klausimas buvo pajudėjęs iš mirties taško, ir rudenį šaukiamas Seimas jau turėjo užsiimti sąjungos projekto svarstymu (Jekaterina II Respublikos Seimui buvo suteikusi konfederacinio seimo statusą, ir tai sąlygojo reformų galimybę)²⁵.

Tačiau tokia įvykių raida sukėlė nerimą kai kurioms valstybėms, visų pirma Prūsijai. Ši palyginti jauna karalystė įnirtingai varžėsi dėl galios su Habsburgų bei Romanovų imperijomis ir todėl nenorėjo leisti joms vienašališkai pasipelnyti Turkijos sąskaita. Kita vertus, Prūsijos netenkino ir galimas Lenkijos–Lietuvos sustiprėjimas, nors į pastarąją jau žiūrėjo nebe tiek kaip

²² Karą inicijavo anglų pasiuntinys Turkijoje (P. Webb, 2010, p. 15).

²³ V. Rakutis, 2001, p. 24–25.

²⁴ N. Davies, 1998, p. 563.

²⁵ J. Michalski, 2011, s. 623.

į konkurentę, bet greičiau kaip į tolesnių teritorinių užgrobumų šaltinį. Taigi Prūsija ėmėsi priemonių jai nepalankių įvykių raidą stabdyti, ir – reikia pripažinti – ji veikė racionaliai ir kryptingai. Reikšmingiausia aplinkybė buvo ta, kad Prūsijos interesai sutapo su Anglijoje stiprėjančiu nuogaštavimu dėl Rusijos įtakos išplitimo Turkijos sąskaita. 1788 m. Prūsija ir Anglija pasirašė gynybinę sutartį, prie kurios prisidėjo Olandija, ir taip susidarė vadinamoji Trijų sąjunga (*Triple Alliance*), kurios pagrindinis oficialus tikslas buvo išlaikyti Europoje *status quo*. Londonui, žinoma, labiausiai rūpėjo Viduržemio jūros regionas, tačiau, siekiant stabdyti Rusiją, didėjo ir Baltijos regiono svarba²⁶.

Krizės pradžia

Pastangos ardyti Austrijos ir Rusijos sąjungą reiškėsi įvairiomis formomis. Maždaug nuo 1788 m. pavasario aktyvių diplomatinė diskusijų objektu tapo Prūsijoje sukurtas vadinamasis Herbergo planas²⁷. Pagal tą planą valstybių imperiniai siekiai turėjo būti patenkinti „taikingais“ apsikeitimais teritorijomis: Rusija galėjo gauti Očakovą, bet privalėjo atiduoti Švedijai Rytų Suomiją, Turkija privalėjo perleisti Austrijai Moldaviją (arba Kroatiją ir Bosniją), bet likusios turkų valdos turėjo būti garantuojamos; Austrija, savo ruožtu, turėjo grąžinti Lenkijai Galiciją (gautą per pirmąjį

padalijimą), o Lenkija privalėjo perleisti Prūsijai Gdansko bei Torunės miestus²⁸.

Minimi miestai buvo senas Prūsijos taikiny. Visų pirma, per juos ėjo svarbūs prekybos keliai. Bet, regis, svarbesni buvo geopolitiniai sumetimai: užvaldydama tuos miestus, Prūsija tikėjosi atriboti Lietuvą–Lenkiją nuo jūros ir galutinai pakirsti jos galimybę atgimti. Taikydama didelius muitus visoms prekėms, einančioms per minimus miestus, Prūsija siekė visuotinai įpiršti mintį, kad anksčiau ar vėliau Gdanskas bei Torunė, o eventualiai ir kitos Didžiosios Lenkijos teritorijos turės pereiti „natūraliam“ jų savininkui – Prūsijai. Tačiau naujo Žečpospolitos padalijimo planams priešinosi Rusija bei Austrija. Todėl Prūsijai teko siekti savo tikslo apdairiai. Beje, Herbergo planas Lenkijos–Lietuvos valstybei nebuvo pateiktas, nors jis ją tiesiogiai lietė, ir tai tik liudytų, kad Prūsija Respublikos apskritai nebebuvo linkusi laikyti valstybe partnere.

Kadangi pagal Herbergo planą be kompensacijos turėjo padidėti vienintelė Prūsija, toks „tarpininkavimas“ buvo nepriimtinas nei Rusijai, nei Austrijai. Šios abi tikėjosi savo tikslus pasiekti pergalmėmis mūšių laukuose. 1788 m. vasarą, kai Rusijos armijos priartėjo prie Dniestro žemupyje įkurtos Očakovo tvirtovės, o Austrijos kariuomenė įsiveržė į Banatą, spaudimas abiem imperijoms ėmė įgauti karinį pobūdį. Nuo 1788 m. vasaros Prūsija ėmė atvirai grasinti karu Austrijai. O su Rusija netikėtai karą pradėjo Švedija.

Nors buvo vieša paslaptis, kad Švedijos akciją finansavo Anglija, švedai nesėkmingai pažeidė „pirmo šūvio“ taisyklę (ne-

²⁶ Olandija suteikė finansinę paramą Prūsijai, bet jos dalyvavimas Trijų sąjungoje prieš Rusiją buvo pasyvus, todėl šiame straipsnyje olandiško veiksnio plačiau neaptarsime.

²⁷ Evaldas Frydrichas fon Herbergas (Ewald Friedrich von Hertzberg) – Prūsijos valstybininkas, vykdęs užsienio politiką Frydricho II ir Frydricho Vilhelmo II laikais.

²⁸ A. Šapoka, 2008, p. 80.

paskelbę karo atakavo rusų tvirtovę Rytų Suomijoje), o tada Europos viešoji nuomonė – kartu ir Londono – nuo švedų nusisuko. Tai turėjo įtakos tolesnei kampanijos eigai: nors Švedijos laivynas bei armijos keletą kartų veržėsi link Rusijos valdų, nors pabūklų salvės girdėjosi net Sankt Peterburge, pralaužti rusų gynybos švedams nepavyko. Tuo tarpu Suomijoje sustiprėjo separatistinės tendencijos, be to, Švedijai kilo problemų su Danija. Todėl 1790 m. vasarą Švedijos ir Rusijos karas baigėsi iš pažiūros taip pat netikėtai, kaip ir prasidėjo – *status quo ante bellum* rezultatu²⁹.

Bet grįžkime į 1788 m. Vasaros pabaigoje Berlyne gauta žinia, kad Rusija ir Lenkija–Lietuva ruošiasi sudaryti tarpusavio sąjungą. Apie tai rugpjūčio 27 d. prūsus informavo Stakelbergas (matyt, „prūsų“ partijos pavestas). Frydrichas Vilhelmas tą žinią priėmė kaip iššūkį, nes Žečpospolitos statuso stiprinimas prieštaravo Rusijos ir Prūsijos 1775 m. susitarimui. Rugsėjo 3 d. Sankt Peterburge iš Berlyno gautas griežtas protestas. Jekaterina II teisinosi, kad derybų su lenkais nevedanti³⁰, ir tai, šiaip ar taip, reiškė, jog Sankt Peterburge viršų ėmė „prūsų“ partija. Prūsija labai suaktyvino savo pastangas siekdama nuvilioti Respubliką nuo Rusijos ir Austrijos sąjungos.

Prūsijos pastangos perorientuoti Lenkijos–Lietuvos visuomenę buvo matomos ir anksčiau. Pagrindinis Prūsijos propagandos taikinytis buvo tie sluoksniai, kurie išpažino senąsias bajorų laisves ir priešinosi centralizaciją stiprinančioms reformoms. Bet vien „gero vakarietiško gyvenimo“

propaganda neapsiribota. Prūsijos veikloje galima įžvelgti ir siekį atriboti Lietuvą nuo Lenkijos. Gdanskas ir Torunė, kaip minėta, buvo Prūsijos ekonomiškai blokuojami, o Klaipėdoje bei Karaliaučiuje buvo įvesta tvarka, kuri skatino Lietuvos prekybininkus naudotis būtent tais uostais³¹. Beje, tokios prekybos plėtojimo iniciatorius buvo ir Anglijos konsulas Klaipėdoje³². 1788 m. pradžioje Vilniuje pasirodė atsišaukimai, skelbiantys, jog į Lietuvą bus įvesta Prūsijos kariuomenė ir susikursianti Lietuvos konfederacija prieš Rusiją. Kaip pažymi Šapoka, Prūsijos veikla turėjo įtakos; artėjant 1788 m. rudenii daugumoje seimelių jau dominavo nepritarimas ruošiamai sąjungai su Rusija. Ir paties Stanislovo Augusto nuomone, pradedančiame savo darbą Seime už tokią sąjungą galėjo pasisakyti tik apie penktadalis deputatų³³.

Kaip minėta, 1788 m. spalio pradžioje pradėjusiam darbą Seime turėjo būti svarstomas sąjungos su Rusija klausimas. Tačiau Seimui susirinkus, į jį atėjo Prūsijos ambasadorius ir perskaitė kreipimąsi, raginantį Respubliką sudaryti sąjungą ne su Rusija, bet su Prūsija³⁴. Kreipimesi gausiai retoriškai apeliuota į „draugiškas“ Lenkijai Frydricho Vilhelmo intencijas ir „patriotinius“ Lenkijos piliečių uždavinius. Visa tai emocijams Seimo nariams padarė reikiamą įspūdį. Mat, iki tol Seimo darbas

³¹ H. Костомаров, 1870, c. 250. Beje, Mečislovo Jučo duomenimis, Lietuvoje užaugintus javus Nemunu link Klaipėdos gabeno rusų pirkliai (M. Jučas, 1999, p. 333–334).

³² Z. Libiszowska, 1973, s. 67–84; L. Web, 1980, p. 15–16.

³³ M. Profaska, 2008, s. 28; A. Šapoka, 2008, p. 97.

³⁴ Frydricho Vilhelmo II pareiškimo Seime 1788 10 12 tekstą žr. V. K. Oginskis, 2007, t. I, p. 35–37.

²⁹ A. Šapoka, 2008, p. 88; P. L. Web, 1980, p. 15.

³⁰ J. Lojek, 1986, s. 30.

paprastai vykdavo pagal Rusijos ambasadoriaus nurodymus, vienvaldiškus ir neretai išsakomus šiurkščia forma. Todėl išklusius vylingą Prūsijos karaliaus kreipimąsi, sąjungos su Rusija projektas bematant buvo atmestas ir, nepaisant Stanislovo Augusto nuogaštavimų bei Rusijos ambasadoriaus įspėjimų, pradėta persiorientuoti į sąjungą su Prūsija. Tokia įvykių raida formaliai reiškė, jog Lenkijos–Lietuvos valstybė pajudėjo suverenumo atgavimo link, todėl neatsitiktinai persiorientavimo į Prūsiją šalininkai imti vadinti „patriotais“. Ši aplinkybė teikė procesams papildomą emocinį impulsą³⁵.

Varšuvos politinis dreifas 1788–1790 m.

Varšuvai pradėjus ruošti karo sąjungai su Prūsija, Seime užsibrėžta suformuoti 100 tūkst. kariuomenę. Tam tikslui pakelti mokesčiai ir seną rusišką ginkluotę imta keisti į naujesnę prūsišką. Tačiau, galvojant apie sąjungą su Prūsija, visų pirma reikėjo atsipalaiduoti nuo priklausomybės Rusijai. Taigi, jau lapkričio 17 d. Seimas oficialiai pareikalavo, kad Rusija išvestų savo armiją iš šalies teritorijos. Rusijai tai buvo jautrus momentas, nes per šią teritoriją ėjo komunikacijos su jos armijomis, įstrigusiomis ties Očakovu, kurio vis nepavyko užimti. Seimas vis didino spaudimą: rusų kariuomenei nustota tiekti maistą ir uždraustas jos tranzitas per šalies teritoriją. Beje, tokie nauji sprendimai buvo lydimi sparčiai plintančių antirusiškų nuotaikų. O 1788 m. paskutinė Seimo sesija baigėsi šūkiu „mušk rusus“³⁶.

³⁵ A. Šapoka, 2008, p. 101; M. Profaska, 2008, s. 72–73.

³⁶ A. Profaska, 2008, s. 111.

Nereikėtų daug spėlioti, kokias mintis tokia įvykių raida kėlė Sankt Peterburge³⁷. Gruodžio pradžioje Potiomkinui galų gale pavyko paimti Očakovą, ir Rusijai tai buvo svarbus strateginis persilaužimas jos kampanijoje prieš Turkiją. Apskritai Rusijos diplomatija gana greit persiorientavo ir ėmėsi žaisti panašų kaip ir Prūsija žaidimą. Taigi 1789 m. pradžioje iš Sankt Peterburgo atėjo žinia, jog Rusija gerbianti Žečpospolitos suverenumą, kad iš jos bus išvesta Rusijos kariuomenė ir net iškeltos karinės komunikacijos. Potiomkinas netgi žadėjo Žečpospolitai perduoti iš Turkijos numatomas atimti teritorijas Dniestro žemupyje (vadinasi, ir Očiakovą)³⁸. Tačiau tuo pačiu metu tarp ukrainiečių sparčiai plito separatistinės nuotaikos, panašu, kad ne be paskatinimo iš Rusijos pusės, o pasienyje su Lenkija–Lietuva telkta Rusijos kariuomenė. Beje, Potiomkinui netgi buvo kilusi idėja viešai paskelbti, kokie yra tikrieji Prūsijos tikslai Žečpospolitos atžvilgiu, tačiau nuo to susilaikyta. Matyt, nenorėta su Prūsija nutraukti kontaktų. Juolab kad buvo kalbama ir apie galimybę Prūsijai „susitariant su Rusija“ gauti trokštamus Gdanską bei Torunę³⁹.

Pasiruošimas sąjunginei sutarčiai su Prūsija užsitęsė. Mat, jos diplomatai vengė atvirai pareikšti savo teritorines pretenzijas Varšuvai. Nors užuominomis – lyg kompensaciją – žadėjo paramą „susigrąžinant Kijevą bei Smolenską“. Kai galų gale

³⁷ A. Šapoka, 2008, p. 296. Sakoma, kad reikalavimas uždrausti rusišką karinį tranzitą per Respublikos teritoriją Jekaterinai buvęs vienas iš didžiausių įžeidimų, bet to padariniai išryškėjo vėliau, 1792 m., o tų procesų analizė išėitų už šio straipsnio ribų.

³⁸ О. И. Елисева, 2000, с. 170–191.

³⁹ Екатерина Вторая и Г. А. Потемкин, 2007, док. № 1013; О. И. Елисева, 2000, с. 278.

1789 m. pabaigoje pretenzijos į Gdanską bei Torunę buvo išsakytos, Varšuvoje kilo didelis nepasitenkinimas, ir Prūsijos diplomatija skubiai atsitraukė. Matyt, Prūsijai tuo metu buvo labai svarbu, kad Respublika neišslystų iš jos įtakos ir nenudreifuotų atgal link Rusijos. Pažymėtina, kad Rusija 1789 m. kampanijos metu buvo pasiekusi keletą svarbių pergalių prieš Turkiją ir todėl turėjo galimybių suvilioti Respublikos politikus įvairiausiais pažadais. Šiaip ar taip, derybose tarp Varšuvos ir Berlyno buvo surastas kompromisinis sprendimas: pretenzijos į miestus susietos su prekybos klausimais, kurie atidėti, o pasirašyti pasiūlyta vien karinę savitarpio pagalbos sutartį. Ir 1790 m. kovo 29 d. sutartis buvo pasirašyta. Pagal ją, abi šalys įsipareigojo gerbti viena kitos teritorinį integralumą, o iškilus pavojui teikti viena kitai karinę pagalbą. Bet sutarties antrame paragrafe lyg tarp kita ko pažymėta, jog sutartis neužkertanti kelio šalims „draugiškai susitarti“ dėl teritorinių pakeitimų⁴⁰.

Adolfo Šapokos nuomone, Prūsija pasukė sudaryti sutartį su Lenkijos–Lietuvos valstybe – panašiais motyvais kaip ir su Turkija (1790 m. vasario 28 d.) – siekdama didinti spaudimą Rusijai ir Austrijai. Koks buvo Prūsijos vadovų požiūris į Respubliką, neblogai nusako Prūsijos ambasadoriaus Varšuvoje Lukesinio (Girolomo Lucchesini) laiškas Frydrichui Vilhelmui, rašytas tada, kai jau artėta prie sutarties pasirašymo: „Dabar, kai tie žmonės jau mūsų rankose ir Lenkijos ateitis priklauso tik nuo mūsų kombinacijų, ta šalis gali pasitarnauti mums kaip karo veiksmų arena ir buferis ginant Sileziją iš Rytų. Mūsų

užduotis, kad tie žmonės nieko neįtartų ir nenumatytu, kokias aukas jiems teks sudėti, kai Jūsų Didenybė pareikalaus iš jų dėkingumo už jiems suteiktas paslaugas.“⁴¹

Beje, dar viena labai svarbi aplinkybė. Prūsijos diplomatija, skubėdama pasiekti sau naudingą sutartį su Respublika, padarė ir tokią nuolaidą – nebekėlė sąlygos, kad prieš pasirašant sutartį Respublikoje būtų priimta nauja konstitucija⁴². Reikalas tas, kad, pradėjus ruošti Varšuvos ir Berlyno sutartį, kartu iškilo ir Respublikos naujos geopolitinės orientacijos klausimas. Prūsijos diplomatai tą klausimą kėlė kaip vieną iš sutarties sąlygų. Esą tik taip bus galima garantuoti Respublikos saugumą. Esminis naujos konstitucijos principas numatė paveldimo sosto įvedimą. Tikėtasi į tą sostą pasodinti kurį nors atstovą iš Europos dinastijų (daugiausia vilčių dėta į Saksonijos dinastiją, nors galvota apie sąryšį su Habsburgais ar net su Vindzoriais). Taigi, tokiu būdu siekta išplėsti šalį iš Rusijos įtakos. Bet, kaip vėliau paaiškėjo, nė vienas iš tų dinastijų atstovų kvietimo nepriėmė. Taigi, nekvestionuojant formalių konstitucijos aspektų svarbos, visgi verta pirmiausia turėti galvoje tą aplinkybę – iš kur kilo iniciatyva dėl konstitucijos, kokie buvo tos iniciatyvos tikslai ir pagaliau – kokios buvo realios galimybės pakeisti valstybės geopolitinį statusą.

Pasirašius sutartį Prūsija ėmėsi žingsnių skatinti Respubliką pradėti karą su Austrija siekiant atsiimti Galiciją⁴³. Tačiau karas su

⁴⁰ H. Костомаров, 1870, с. 244–245.

⁴¹ Apie 1790 03 29 sutarties vertinimą žr.: A. Šарока, 2008, p. 107; V. Rakutis, 2001, p. 32; В. В. Тимошук, 1904, с. 675.

⁴² H. Косој, 1998, s. 20, 38, 80; J. Michalski, 1986, s. 632–640.

⁴³ J. Lojek, 1986, s. 48.

Austrija netenkino Anglijos. 1790 m. vasarą Reichensbache (Austrijoje) buvo suorganizuota konferencija, kurioje, pasinaudojus Austrijos nesėkmėmis kare ir jos vidine krize⁴⁴, anglų diplomatams pavyko įkalbėti austrus baigti karą su Turkija *status quo* sąlygomis⁴⁵. Žinoma, Habsburgai išsaugojo savo valdas, kartu ir Galicijoje. Taigi, taip buvo išardyta Austrijos ir Rusijos sąjunga. Tada „taikdarių“ dėmesys susitelkė į Rusiją. Tokiame kontekste Lenkijos–Lietuvos veiksmu susidomėta ir Londone⁴⁶.

Ką reiškė Viljamo Pito Jaunesniojo doktrina

Pitas Jaunesnysis torių kabineto premjeru tapo (1783) tesulaukęs 25 metų. Tuo metu Anglija baigė įveikti krizę, susijusią su Šiaurės Amerikos kolonijų atsiskyrimu. Netrukus jaunam premjerui pavyko sėkmingos akcijos varžybose su Prancūzija bei Ispanija, taip pat buvo išplėstos kolonijinės pozicijos Indijoje. Todėl, Pito biografo Džono Rouzo (John H. Rose) teigimu, 1790 m. Pitas buvo pasiekęs savo karjeros viršūnę. Kartu galima būtų pridurti, kad ir Anglija tuo metu faktiškai tapo dominuojanti valstybė pasaulyje. Todėl nenuostabu, kad tokiame kontekste galėjo subręsti ir atitinkamo užmojo doktrina.

⁴⁴ Dėl revoliucinių bei separatistinių judėjimų Habsburgų valdos klibėjo Belgijoje, Vengrijoje bei Galicijoje, be to, 1790 m. pradžioje austrai patyrė skaudų pralaimėjimą kautynėse su turkais.

⁴⁵ О. И. Елисеєва, 2000, с. 72.

⁴⁶ Zofijos Libišovskos teigimu, Anglija ėmėsi aktyvios politikos regione nuo 1788 m., kai kilo Rusijos ir Švedijos karas. Paskirti nauji pasiuntiniai – į Berlyną Juvertas (Josiph Ewert), į Varšuvą Heilzas (Daniel Hailles) – vedė ypač aktyvią Respublikos orientavimo į Prūsiją liniją. Iš Londono tą liniją skatino užsienio reikalų sekretorius Lydsas (Francis Leeds) (Z. Libiszowska, 1973, s. 67–84).

Nežinia, ar „Pito doktrina“ buvo kur nors specialiai suformuluota, tačiau iš nemažo skaičiaus jo pasisakymų ir veiksmų apie ją galima susidaryti tam tikrą vaizdą⁴⁷. Taigi, premjero Pito programoje vienas pagrindinių principų buvo išsaugoti *status quo*. Ir tai natūralu, nes Anglija – dominuojanti galia. Tačiau tai nereiškė, kad jos pačios įtaka negalėjo toliau plėstis. Pito kabineto veikla 1788–1791 m. liudytų, kad buvo užsibrėžta rytinėje Europos žemyno dalyje suformuoti tam tikrą sąjunginių sutarčių sistemą, apimančią ne tik Prūsiją, bet ir Švediją, Lenkijos–Lietuvos valstybę ir Turkiją. Programos idėjinis bei propagandinis pagrindimas rėmėsi saugių prekybos kelių poreikiu. Taigi iš sąjunginių ryšių su valstybėmis planuota sukurti kontroliuojamą prekybinių ryšių sistemą, pavadintą netgi skambiu federacijos vardu, ir apimančią erdvę nuo Baltijos iki Juodosios jūros⁴⁸. Suprantama, šitaip siekta stabdyti regione bekylančios Rusijos galią. Bet minimos sistemos viena iš poteksčių buvo ta, kad jos nariai faktiškai patys turėjo būti suverenūs bei savaveiksmiai, ir tik kaip tokie jie galėjo būti pajėgūs naudotis sistemos pranašumais. Nors kandidačių į minėtą sistemą pajėgumas skyrėsi, viena iš jų – būtent Lenkijos–Lietuvos valstybė – neabejotinai buvo pati silpniausia grandis. Reformų procesas, prasidėjęs 1788 m., sukėlė daug naujų vidinių bei išorinių problemų, o realaus suvereniteto neteikė. Patriotinė pretenzija priimti naują konstituciją (tai buvo pa

⁴⁷ „Pito doktrinos“ sąvokai teiksime sąlyginę prasmę, nes tai temai reikėtų specialaus dėmesio. Aiškinamiesi aplinkybes, kaip Anglija kalbamu metu užėmė priešišką Rusijai poziciją, istorikai pabrėžia Juverto vaidmenį, daugiausia inspiruotą Berlyno diplomatijos (L. Web, 1980, p. 17; A. Cunningham, 2006, p. 215, 219, 224).

⁴⁸ J. Rose, 1911, p. 520.

daryta 1791 m. gegužės 3 d.) iš esmės reiškė tik suverenumo deklaravimą, kai kitaip jo pasiekti nebuvo galimybių. Kartu Respublikai, pretenduojančiai jungtis į Anglijos konstruojamą struktūrą, teko sau atsakyti į klausimą – kokių statusu tas įsijungimas galėtų įvykti ir kokie būtų jo padariniai.

Prasidėjus diskusijoms dėl Lenkijos–Lietuvos įsijungimo į minimą sistemą, anglai visų pirma kėlė prekybos sutarties klausimą. Tačiau kad prekybos keliai būtų sklandūs, anglų nuomone, juos buvo būtina visų pirma nutiesti tarp Lenkijos ir Prūsijos. O Prūsija tokių kelių galimybę matė tik tuo atveju, jeigu bus perleistos teritorijos su Gdansko bei Torunės miestais. Vadinasi, prieš tai Varšuvos sudaryta sąjunginė sutartis su Prūsija nereiškė, kad Respublika kartu galėjo tikėtis įsijungti į Anglijos kuriamą strateginę sąjungą. O Prūsijos keliamą sąlyga liudijo, kad į Respubliką žiūrėta ne kaip į partnerę, bet greičiau kaip į objektą savai galiai plėsti. Taigi, iškilusioje dilemoje Varšuvai svarbu buvo išsiaiškinti, kokios pozicijos tuo klausimu linko laikytis Londonas.

Pirmieji kontaktai su Anglijos politikais neabejotinai liudijo, kad Londonas buvo linkęs Respublikos svarbą matyti tik per prekybos interesą. Tokia Londono pozicija išaiškėjo jau 1789 m. vasarą, kai į vykusią konferenciją ekonomikos klausimais buvo pakviestas ir Lenkijos–Lietuvos pasiuntinys Londone Pranciškus Bukota (Franciszek Bukaty). Toje konferencijoje Bukota išsakė ambicingą nuomonę, kad jo šalis Anglijai prekybos požiūriu galinti „pakeisti Rusiją“⁴⁹. Žinoma, klausytojams tai galėjo padaryti įspūdi. Tačiau kokių nors konkretnių sprendimų niekas nesiėmė.

Bet 1790 m. antroje pusėje, kai įtampa tarp Trijų sąjungos ir Rusijos vis labiau augo ir Londonas rodė vis didesnę susidomėjimą Respublikos veiksmu, pagrindinis motyvas anglų leksikoje buvo būtent prekyba. O kai jau 1790 m. pabaigoje iškilo poreikis priimti vienokį ar kitokį sprendimą, Anglijos premjeras Vilhelmas Pitas Jaunesnysis pokalbyje su Respublikos atstovu Mykolu Kleopu Oginskiu pagrindinį dėmesį skyrė ne armijų judėjimo ar karinėms subsidijoms, o prekybos kelio iš Respublikos per Prūsiją į Angliją galimybei. Kad toks kelias būtų efektyvus, buvo būtina Respublikos ir Prūsijos prekybos sutartis. Taigi priartėta prie esminio klausimo – kaipgi Anglija linkusi spręsti Respublikos ir Prūsijos ginčą dėl minėtų miestų. Tas momentas, regis, ir buvo Lenkijos–Lietuvos artėjimo prie didžiosios antirusiškos koalicijos kulminacija. Pažiūrėkime, kaip tas momentas buvo sprendžiamas diplomatinio lygiu.

Diplomatija Londone

Jeigu laikytumės versijos, kad nuo 1788 m. bręstančioje krizėje Respublikos likimą daugiausia galėjo lemti Anglijos pozicija, tai tokiu atveju Varšuvos diplomatiniai ryšiai su Londonu, švelniai tariant, atrodytų keistai. Respublikos nuolatinis pasiuntinys Londone kalbamu laikotarpiu buvo minėtas Pranciškus Bukota (beje, traktuotas kaip Lietuvos atstovas)⁵⁰. Pasiuntinio Londone pareigas Bukota faktiškai vykdė nuo 1773 m., kai prieš tai buvęs Respublikos pasiuntinys Tadas Bužynskis (Thadeusz Burzynski), regis, apskritai pirmas nuolatinis Lenkijos–Lietuvos atstovas Anglijoje, po ilgo gydymosi Italijoje pasimirė. Buko-

⁴⁹ B. Statkevič, 2015, p. 58. Duomenys paremti Senųjų aktų archyvo Varšuvoje medžiaga.

⁵⁰ Literatūroje P. Bukota vadinamas „žemaičių bajoru“ (R. Šmigelskytė-Stukienė, 2013, p. 74).

tai tai buvo iššūkis, nes iki tol jis neturėjo jokio diplomatinio rango ir net nemokėjo anglų kalbos. Taigi jam teko kurį laiką mokytis, o kai 1780 m. jis gavo ministro rezidento statusą, tai vis viena jo veikla apsiribodavo tik formaliu dalyvavimu įvairiuose priėmimuose. Beje, Bukota bandė atsistatydinti, bet Stanislovas Augustas atsiuntė jam ordiną, tuo, matyt, norėdamas įkvėpti pasitikėjimo. Įdomu, kad kai 1788 m. susirinkęs Seimas ėmėsi iniciatyvos aktyvinti užsienio atstovybių darbą, norinčių vykti į Londoną neatsirado, ir pareigas toliau ėjo Bukota kaip „jau turintis diplomatinio darbo patyrimą“.

Kai Prūsijai ir Respublikai ruošiantis sudaryti sąjungą iškilo klausimas dėl Gdansko ir Torunės, Bukotą ėmė kviesti pokalbiams netgi patys aukščiausi Anglijos vadovai. 1789 m. balandžio pabaigoje vykusiame susitikime su valstybės sekretoriumi užsienio reikalams kunigaikščiu Lidsu Bukota pasiūlė prekybos ryšiams pasinaudoti Šventosios uostu⁵¹. Matyt, šitaip Bukota bandė apeiti Gdansko ir Torunės problemą, nes – čia reikia jam atiduoti duoklę – jis tuo metu jau neturėjo iliuzijų, kokios pozicijos laikosi Anglija dėl tų miestų. Varšuvoje dominavo nuomonė, kad Anglija palaikysianti Respublikos teritorinę nedalumą. Panašu, jog tokia nuomonė galėjo išplisti po konferencijos Reichenbache, kur Anglijos diplomatai pasipriešino Prūsijos siekiams pagal Hercbergo planą kėsintis į Gdanską bei Torunę⁵². Nors toje konferencijoje Anglijai, regis, kur kas ak-

tualiau buvo stabdyti konfliktą tarp Prūsijos ir Austrijos, o ne Prūsijos pretenzijas Varšuvai. Šiaip ar taip, 1790 m. vasarą Varšuvoje pasitikėjimas savos teritorijos nedalumu buvo pakankamas (arba tiksliau – buvo noras pasitikėjimą apdrausti), ir 1790 m. rugsėjo 6 d. Seimas įstatymu įtvirtino valstybės nedalumą.

Vis dėlto, kai krizė artėjo prie kulminacijos, Varšuvoje kilo mintis siųsti į Londoną specialų atstovą – minėtą Mykolą Kleopą Oginskį, tuo metu ėjusį pasiuntinio pareigas Olandijoje. Beje, kas konkrečiai ir su kokiais motyvais siuntė Oginskį į Londoną, nėra pakankamai aišku. Iš jo atsiminimų galima spręsti, jog jis misijai gavęs įgaliojimus iš Varšuvos, tačiau kiti šaltiniai, kaip matysime, liudija, kad jis jokių įgaliojimų neturėjo⁵³. Galima spėti, jog tokią legendą sąlygojo dideli nesutarimai tarp Respublikos lyderių, visų pirma tarp vadinamųjų patriotų lyderio Ignaco Potockio, linkusio besąlygiškai vienytis su Vakarų valstybėmis, ir Stanislovo Augusto, tebemėginusio laviruoti tarp konfliktuojančių pusių. Kita vertus, yra duomenų, kad Oginskio vizitą inicijavo pati anglų diplomatija, nes jis buvo žinomas kaip prūsiškos orientacijos ir todėl iš jo buvo galima tikėtis viena ar kita forma išreikšto sutikimo – aukoti Lenkijos vakarinius uostus dėl jos prisijungimo prie Trijų sąjungos⁵⁴.

⁵³ Istoriografijoje yra versija, jog Oginskis atvyko į Londoną „paatostogauti“ (J. Lojek, 1986, s. 436), nors paties Oginskio atsiminimuose rašoma apie atostogas po misijos Londone (M. K. Oginskis, 2007, t. I, p. 65).

⁵⁴ M. K. Oginsko atsiminimuose teigiama, kad vizitą paskatino Anglijos pasiuntinys Berlyne Juvertas (Joseph Ewart) (M. K. Oginskis, 2007, t. I, p. 59). Tai patvirtina ir R. Šmigelskytės-Stukienės studija, p. 101. Beje, Juvertas buvo vienas iš Očakovo krizės iniciatorių.

⁵¹ B. Statkevič, 2015, p. 45.

⁵² M. K. Oginskis, 2007, t. I, p. 52. M. K. Oginskio diplomatiniai raštai 1790 m. rudenį liudytų, kad jis anglų pozicijos atžvilgiu neturėjo aiškios nuomonės (R. Šmigelskytė-Stukienė, 2013, p. 90–91, 99).

Šiaip ar taip, bet Oginskiui Londone buvo parodyta nemažai dėmesio – jam suteikė audienciją pats karalius Jurgis (Georg) III, jį priėmė pokalbiui užsienio politikos sekretorius Lydsas (Francis Leeds) ir premjeras Pitas. Reikšmingiausias pokalbis, su prantama, vyko su Pitu. Tiesa, šaltiniai, iš kurių galime spręsti apie tą pokalbį, yra du: Oginskio ataskaita į Varšuvą, rašyta netrukus po vizito Londone, ir Oginskio atsiminimai, rašyti po 35 metų. Sprendžiant iš informacijos atsiminimuose, Oginskis Londone neišgirdęs nieko naujo, apie ką prieš tai nebūtų pranešęs Bukota. Pagrindine sąlyga Respublikai jungtis prie Trijų sąjungos anglai laikė Gdansko ir Torunės perleidimą Prūsijai. Beje, Pito nuomone, tie miestai Respublikai buvę tiesiog nenaudingi. (Matyt, turėta galvoje, kad juose dominavo protestantai, ir Lenkijai ne kartą teko gyventojų nepasitenkinimą malšinti jėga.) Taigi, kaip rašoma Oginskio atsiminimuose, Pitas netgi taip pasakęs: kadangi Prūsijos karalius mainais už tuos miestus suteikia Respublikai galimybę išsilaisvinti nuo priklausomybės gretimai valstybei (Rusijai), vadinasi, miestų keitimas į mažesnius prūsų muitus nesanti jokia auka⁵⁵.

Tačiau iš Oginskio ataskaitos galima susidaryti kitokį vaizdą⁵⁶. Taigi, ką joje matome?

Pirmiausia pokalbyje abiejų pašnekovų buvo pabrėžta, jog prekyba su Respublika (protokole, aišku, minima Lenkija) Anglijai galinti būti naudingesnė nei su Rusija. Kai Pitas paklausė, kokių intencijų Respublika turėtų Anglijos atžvilgiu,

Oginskis atsakė, kad Anglija turėtų vaidinti svarbesnį vaidmenį regione „vaduojantis iš vergiškos priklausomybės“ ir kad tam turėtų būti naudinga Respublikos sudaryta sąjunga su Prūsija. Savo ruožtu Oginskis paklausė, kiek Respublika galinti tikėtis Anglijos paramos. Pitas užgarrantavo, kad Anglija Respublikos „niekada neišleido iš akių“. Tada Oginskis išvardijo keletą priežasčių, trukdančių sutartims su Anglija, tarp jų – „neapibrėžtą Berlyno dvaro poziciją“ ir galimą „neaiškumą“, kilus karui regione. Bet Pitas, tarsi negirdėjęs minimų problemų, staiga paklausė, ar Oginskis asmeniškai sveikintų prekybos bei sąjunginę sutartį, ir jei taip, tai jis, Pitas, nebelaikdamas patvirtinimo iš Varšuvos imtųsi tą klausimą kelti Ministrų Kabinete. Į tai Oginskis atsakė, kad atstovauja „tik sau, kaip piliečiui“, bet grįžęs į Olandiją būtinai užklaus savo vyriausybės nuomonės. Pitas pasakė, jog „sprendimai jokia būdu neturės pažeisti lenkų nacionalinių jausmų“. Tada Oginskis, remdamasis prieš tai Pito keletą kartų minėtais „draugiškais jausmais lenkų tautai“, pasiteiravo, kokios Respublikos galimybės dalyvauti Kongrese (matyt, turėta galvoje taikos konferencija pasibaigus Rusijos ir Turkijos karui). Pitas atsakė, kad tai nebūtina, nes Respublika, kaip nekariaujanti, nedalyvavo ir Reichenbacho konferencijoje; bet pridūrė: jei Oginskis manęs, jog tai lenkų tautai principinis klausimas, tai jis, Pitas, perduos tą pageidavimą savo kabinetui, ir sprendimas bus praneštas Bukotai (Beje, panašu, kad Bukota pokalbyje nedalyvavo, ir diplomatinio protokolo požiūriu tai taip pat gana keista aplinkybė.)

Lojekas, analizuodamas šią ataskaitą, prieina prie išvados, jog Pito klausimas

⁵⁵ M. K. Oginskis, 2007, t. I, p. 54. Beje, atsiminimuose Oginskis teigia, jog buvę du pokalbiai su Pitu.

⁵⁶ Ataskaita yra J. Lojeko monografijos priede (J. Lojek, 1986, s. 435–439).

Oginskiui, „ar jis asmeniškai už sutartis“, buvęs esminis pokalbyje: esą taip duota suprasti, kad Anglija pasiruošusi sutartims su Respublika be jokių išankstinių sąlygų. Taigi, jeigu Oginskis į tą Pito klausimą būtų atsakęs teigiamai, Anglija, Lojeko nuomone, būtų ėmusis iniciatyvos tartis su Respublika apeidama Prūsiją. Mat Pitui, prieš keliant parlamente klausimą dėl konflikto su Rusija, buvo labai svarbu turėti argumentą – sutartį su Respublika kaip alternatyvą ankstesnėms sutartims su Rusija. Beje, prielaidą, kad Anglija buvo linkusi kaip sutarčių sąlygos nebekelti miestų klausimo, anot Lojeko, liudytų Pito pastebėjimas, jog „sprendimai nepažeistų lenkų nacionalinių interesų“. Taigi Lojeko reziumuota: kadangi Oginskis vengęs pasakyti aiškią nuomonę (matyt, varžė 1790 m. rugsėjo 6 d. įstatymas), tai reiškė, jog Varšuvoje dominavo nuostata – palaukti, kuo pasibaigs Trijų sąjungos spaudimas Peterburgui⁵⁷.

Tokia Lojeko versija keltų rimtų abejonių: pirmiausia, keistokai atrodo prielaida, kad Pitui apsispręsti – siekti sutarčių su Respublika ar ne – trūko vien asmeninės Oginskio nuomonės. Žinoma, turint galvoje Varšuvai būdingą didelį orientacijų nepastovumą⁵⁸ bei vidinius elito nesutartimus, Oginskio nuomonė galėjo atspindėti

⁵⁷ J. Lojek, 1986, s. 82–91.

⁵⁸ Nuo 1790 m. antros pusės rusų diplomatai Respublikoje fiksavo mažėjantį entuziazmą orientuotis į Vakarus. Visų pirma, dėl padidėjusių mokesčių „ginklavimosi reikalams“. Nepasitenkinimo orientacijos į Prūsiją ženklas buvo ir 1790 09 06 Seimo aktas, uždraudęs teritorinius atskyrimus. Kita vertus, dalis Seimo narių, siekdami palaikyti proprūsiską orientaciją, siūlė rusų diplomatus ištremti iš Respublikos; naujo Rusijos pasiuntinio Jakovo Bulgakovo rangas Respublikoje buvo sumažintas (Екатерина Вторая и Г. А. Потемкин, 1997, dok. № 1051; Н. Костомаров, 1870, с. 251–252).

tam tikros grupuotės nusistatymą, kuriuo galima buvo pabandyti remtis. Tačiau vis tiek liktų klausimas – kokių sutarčių ir kokių jų padarinių Respublika galėjo tikėtis? Beje, anglų politikai, neturėdami aiškumo, dėl ko bus kariaujama, diskutavo, ar bus angažuojamasi dėl Lenkijos nepriklausomybės, ar dėl naujos kolonijos įkūrimo⁵⁹.

Grįžtant prie galimų Oginskio vizito motyvų verta atkreipti dėmesį į istoriko Roberto Lodo (Lord) pateiktą vieną iškalbingą faktą: 1790 m. pabaigoje anglų diplomatai tarp savęs nuogaštavo, jog, Rusijai užvaldžius Očakovą, Respublika galinti pasirinkti Rusijos kontroliuojamus prekybos kelius⁶⁰. Iš tikro, to meto diplomatinė kontaktų nuotrupos liudija, kad Respublikai viliojančių pasiūlymų Juodosios jūros regione teikė ir Rusija, ir Turkija. Turint galvoje tokį „viliojimo“ vąją, ar nebus Oginskio vizitas į Londoną suorganizuotas vien tam, kad krizės metu Respublika nenudreifuotų link Rusijos?⁶¹ Kad ir kaip būtų buvę, Oginskio pozicija pokalbių metu anglų nuogaštavimų neturėjo sustiprinti.

Tiesa, Varšuvoje tuo metu, matyt, apsispręsta, kad susidariusioje situacijoje tikslinga likti neutraliems. 1791 m. pradžioje Respublikoje nevykdyta didesnių karinių pasirengimų⁶². Nors Prūsijos karo su Rusija atveju Respublika vargiai būtų galėjusi išlikti neutrali. Berlyne planuota karui kilus veržtis per Lietuvą link Rygos...

⁵⁹ *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1922–1923*, p. 186.

⁶⁰ R. Lord, 1915, p. 164; P. L. Web, 1980, p. 16.

⁶¹ P. L. Web, 1980, p. 16

⁶² V. Rakutis, 2001, p. 38.

Kulminacija

Maždaug tuo metu, kai Oginskis vizitavo Londone, iš Anglijos ir Prūsijos į Peterburgą buvo pasiūsti eiliniai paraginimai nutraukti karo veiksmus prieš Turkiją ir sutikti su valstybių tarpininkavimu siekiant taikos. Bet vietoj Peterburgo atsakymo gauta žinia, jog Aleksandras Suvorovas paėmė Izmailą. Suprantama, Konstantinopoliui tai buvo smūgis. Nors Rusija tuo metu jau siekė ne Konstantinopolio, o tik taikos derybų, nuo to turkus įvairiais būdais atkalbinėjo anglai ir prūsai.

1791 m. pirmomis dienomis Pitas davė įsakymą savo laivynui pradėti pasirušimus karui. Kovo 22 d. Londone buvo surašytas ultimatumas Peterburgui – per 10 dienų pranešti, ar sutinkama pradėti taikos derybas *status quo* pagrindu. Prūsijoje jau vyko mobilizacija. Rusija taip pat ruošėsi: telkė visas įmanomas jėgas šiaurės vakarų rajone (pagrindinės karinės jėgos tebebuvo pietuose, nukreiptos prieš Turkiją). Anglijos ambasadoriaus Rusijoje Čarlzo Vitvorto (Charles Whitworth) žiniomis, Sankt Peterburge būriavosi prancūzų agentai, raginę rusus organizuoti žygį į Bengaliją, be to, planuota su airių nacionalistų parama padegti anglų laivyną Portsmuto uoste...

Kovo 29 d. Anglijos parlamente prasiđėjo diskusija dėl vyriausybės sprendimo griebtis karo su Rusija. Dauguma pasisakiusių – opozicinės vigų partijos atstovų – aštriai kritikavo vyriausybės planus. Vyraujanti mintis buvo tokia: ar verta kariuoti dėl vietovės Očakovas, kurios daugelis neras žemėlapyje, ir kartu prarasti milijonus svarų, kasmet gaunamus iš prekybos su Rusija. Klausta, kokia ta Očakovo svarba, jei ir be jo Rusija galinti preky-

bai sėkmingai naudoti Chersoną. Aiškaus atsakymo į tai negauta. Beje, opozicijos atstovų pasisakymuose ypač pabrėžti Prūsijos tikslai – užimti Livoniją ir įsigalėti Rytų Europoje. O Respublika faktiškai neminėta, jei neskaitytume atskirų pašiepiančių replikų jos atžvilgiu, kad „Lenkija nesanti Mėnulyje“, ten esą „vargingi ir korumpuoti žmonės“ arba „prekyba su Lenkija – chimera“. Pitas, reaguodamas į replikas, teigė, kad kyla Rusijos grėsmė Prūsijai, Lenkijai, Švedijai, visai Europai... „Kas gali suteikti saugumą Lenkijai?“, klausė jis. Bet, panašu, kad tuo metu jau pats sau nedrįso duoti atsakymo. Pasisakymuose tų nedaugelio, kurie reišė pritarimą vyriausybės projektui, dominavo tik abstraktus jėgų balanso svarbos argumentas. Vis dėlto balsavimo metu lėmė „tyli dauguma“: abejuose rūmuose vyriausybės pareiškimas gavo pakankamą pritarimą⁶³.

Tačiau kovo 31 d. Pitas davė nurodymą ultimatumą Rusijai atšaukti. Po kurio laiko aršiausi karo su Rusija šalininkai (užsienio politikos sekretorius Lydsas bei ambasadorius Berlyne Juvertas) turėjo atsistatydinti, o pats Pitas tuo metu „negalėjęs tramdyti ašarų“. Liepos 26 d. Peterburge keturių ambasadorių buvo pasirašytas protokolas, pagal kurį Londonas, Berlynas ir Haga pripažino visus Rusijos užkariavimus Turkijoje. Beje, pastarasis faktas istoriografijoje iš tikrųjų nefigūruoja, nors amžininkas anglų dailininkas Edvardas Dajas (Edward Dayes) užfiksavo drobėje protokolo pasirašymo momentą, ir tas paveikslas iki šiol kabo Londono nacionalinėje galerijoje.

⁶³ Debate in the Lords on the King's Message respecting the War between Russia and Porte, p. 43, 57, 71–79, 85, 91; A. Cunningham, 2006, p. 227–231.

Istoriografijoje yra pateikiama keletas tokio lūžio priežasčių. Bemaž visi istorikai pripažįsta Rusijos ambasadoriaus Anglijoje grafo Semiono Voroncovo vaidmenį. Krizės metu jo išvystyta propaganda turint tikslą nuteikti Anglijos viešąją nuomonę prieš karą su Rusija turėjo didžiulę įtaką⁶⁴. Pagrindinės Voroncovo propagandos tezės: 1) Respublika niekada nepakeis Rusijos prekyboje. 2) Pradėjusi karą Anglija neteks rinkos, duodančios 15 mln. rb kasmet⁶⁵, atvežamų apie 1 000 laivų. 3) Očakovas – toks mažas gabalėlis žemės, kad jo aneksija nepakeis jėgų balanso, ir dėl jo neverta kariauti. 4) Voroncovo propagandoje buvo panaudotas ir tas faktas, kad Anglijos vyriausybė rėmė Prūsijos kėsinimąsi į Respublikos teritorijas⁶⁶.

Galimas daiktas, dėl Voroncovo akcento į Očakovą vėliau krizė įgavo „Očakovo krizės“ pavadinimą, taip paliekant šešėlyje arba visai nutylint visą krizės kontekstą. Netgi manoma, kad tai buvęs bene pirmas kartas istorijoje, kai diplomatinė veikla iš aristokratinės plotmės persikėlė į visuomeninę. Apskritai, Voroncovas laikomas vienu pačių talentingiausių Rusijos diplomatų per visą istoriją, tai pripažįsta ir anglai, nes Londone jo garbei net yra jo vardu pavadinta gatvė. Šiaip ar taip, bet apie kokį nors Rusijos ir Respublikos atstovavimo Anglijoje Očakovo krizės metu palyginimą nėra ko nė kalbėti.

Voroncovo veikla, matyt, turėjo įtakos ir Pito kabineto narių nuomonėms. Per kovo 30 d. vakare vykusį kabineto posėdį

paaikškėjo, kad karo planas neturi daugumos pritarimo. Grėsė kabineto atsistatydinimas, o tuometinėms sąlygomis tai galėjo sukelti politinės sistemos krizę⁶⁷.

Pito apsisprendimą atsitraukti galėjo paskatinti ir Švedijos pozicija. Nors 1790 m. vasarą Švedijos karas su Rusija buvo pasibaigęs, Pito vyriausybė dėjo pastangas, kad anglų laivynas, atplaukęs į Baltijos jūrą kariauti su Rusija, galėtų pasinaudoti Švedijos uostais. Tačiau lemtingomis 1791 m. kovo dienomis Londone buvo gauta žinia iš Stokholmo, jog Švedija neprisidės prie antirusiškos akcijos. (Gustavui III, matyt, užteko karo su Rusija rezultato – jo, kaip monarcho, suverenumas buvo apgintas, be to, Rusija buvo sutikusi išmokėti Švedijai 70 tūkst. ryksdolerių.) O turint galvoje tuo metu palankią Rusijai Danijos nuostatą, anglų laivynas, atplaukęs į Baltiją, galėjo patekti į spąstus⁶⁸.

Dar būtų galima paminėti istorikų ginčą – ar Prūsija iš tikro norėjusi karo, nors tuo klausimu Lojekas pateikia gana iškalbingą faktą: kai Berlyną pasiekė žinia apie Pito atsitraukimą, ten prasidėjo teroro išpuoliai prieš anglus...⁶⁹ Taip pat nekyla abejonių dėl Prancūzijos revoliucijos poveikio, besikėsinančio į senąją *status quo* ir Anglijos interesus kur kas grėsmingiau nei Rusijos užimtos turkų tvirtovės Juodosios jūros pakrantėje. Pagaliau – dar viena aplinkybė: kaip rašo britų istorikas Džeremy Bleikas (Jeremy Black), Pito kabinetui pradėjus

⁶⁴ J. Lojek, 1986, s. 497; A. Šapoka, 2008, p. 387; A. Woronzoff-Dashkoff, 2014.

⁶⁵ Kitais duomenimis – 1,5 mln. sv.

⁶⁶ Z. Libiszowska, 1973, s. 75–77; A. Б. Соколов, 2002, c. 20–22.

⁶⁷ Dėl karaliaus Jurgio III ligos Pitui grėsė rimti ginčai su opozicija regento klausimu (J. Lojek, 1986, s. 498).

⁶⁸ Zbignewo Anuseko nuomone, Gustavo III veiksmus lėmė nerimas dėl išpuolių Prancūzijoje prieš monarchiją (Z. Anusek, 2007, p. 398–400); P. L. Web, 1980, p. 21).

⁶⁹ J. Lojek, s. 126–130.

planuoti karines operacijas prieš Rusiją paaiškėjo, kad neturėta tikslų Juodosios jūros regiono žemėlapių, ir dėl to nesugebėta suformuluoti aiškių motyvų – kodėl vertėjo pradėti karą dėl Očakovo tvirtovės⁷⁰.

Vietoj išvadu

Tikriausiai visos pirmiau išvardytos priežastys, kodėl Pitas atsitraukė, turėjo reikšmės. Tačiau šiame straipsnyje keltume mintį, jog apsisprendimą galėjo lemti ne skaičiavimai – pavyks laimėti prieš Rusiją ar ne; lėmė pamąstymas – kas bus tada, kai karas bus laimėtas?

Taigi tokiu atveju tikėtina, kad Rusijos valdos būtų nustumtos į rytus. Galbūt Respublika būtų gavusi ir Kijevą, ir Smolenską. Bet neabejotina, kad jos vakarinės sienos taip pat būtų buvusios pastumtos į rytus. Be to, Prūsija tikriausiai būtų įsitvirtinusi Livonijoje. Taigi, tokiu atveju neišvengiamai būtų iškilęs naujo „vokiško eksklavo“ klausimas. Ir anksčiau ar vėliau teritoriniam sąryšiui su Livonija Prūsija

tikriausiai būtų prisijungusi ir Lietuvą arba bent jos dalį. Taigi, jeigu procesai būtų vystęsi tokiu būdu – o vargiai yra pagrindo galvoti kitaip, – ar galima buvo galvoti apie taikos ir stabilumo sistemą Rytų Europoje, apie kurią kurį laiką buvo užsisvajojęs Pitas Jaunesnysis?

Vertinant diplomatinį kontekstą reikėtų pakartoti lenkų istoriko Valeriano Kalinkos (Walerian Kalinka) 1868 m. pateiktą išvadą, kad Očakovo krizės metu Varšuva pasidavė Berlyno diplomatijos, kurios tikslas buvo kiršinti Respubliką su Rusija siekiant naujo padalijimo, įtakai. Tokiame kontekste reikėtų vertinti ne tik 1790 m. sutartį su Prūsija, bet ir loginį tos sutarties padarinį – Gegužės 3 d. konstituciją.

Be to, vertinant visą Varšuvos „posūkio į Prūsiją“ epopėją, dar galima būtų pridurti štai ką: tas posūkis neabejotinai prisidėjo prie tarptautinių vandenių išsiūbavimo. O kai buvo suvokta, koks džinas iššauktas, lemiamu momentu nuspręsta, kad geriausia bus likti neutraliems.

BIBLIOGRAFIJA

Anusek Z., 2007 – Z. Anusek, „Racja Stanu, czy inne Racje? Polityka zagraniczna Szwecji w latach 1697–1792“, in: *Spory o państwo w dobie nowożytnej*, red. Z. Anusek, Łódź, 2007, s. 398–400.

Askenazy S., 1918 – S. Askenazy, *Przymiezie polsko-pruskie*, Warszawa, 1918.

Bardach J., 2003 – J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa Polskiego*, Warszawa, 2003.

Black J., 2009 – J. Black, *Geopolitics*, London, 2009.

Cobbett's Parliamentary History – Cobbett's Parliamentary History, vol. 29. Debate in the Lords on the

King's Message respecting the War between Russia and Porte, [prieiga internetu], in: <<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hxj2gj;view=1up;seq=8>>, [2018-11-16].

Cunningham A., 2006 – A. Cunningham, „The Ochakov Debate“, in: *Middle Eastern Studies*, 2006, vol. 1, no 3, p. 215, 219, 224.

Davies N., 1998 – N. Davies, *Dievo žaislas. Lenkijos istorija. T. I. Nuo seniausių laikų iki 1795 metų*, Vilnius, 1998.

Griffiths D. M., 1970 – D. M. Griffiths, „The Rise and Fall of the Northern System“, in: *Canadian Slavic Studies*, vol. 4, no 3, Fall 1970, p. 547–569.

⁷⁰ J. Black, 2009, p. 58, 213.

- Jučas M., 1999 – M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius, 1999, p. 333–334.
- Kocój H., 1998 – H. Kocój, *Dyplomacja Prus, Austrii i Rosji wobec Konstytucji 3 Maja 1791 roku*, Krakow, 1998.
- Libiszowska Z., 1973 – Z. Libiszowska, „James Durno i jego misja w Polsce“, in: *Przegląd Historyczny*, t. 64 (LXIV), zeszyt I, 1973, s. 67–84.
- Libiszowska Z., 1992 – Z. Libiszowska, „Stosunki polsko-angielskie w dobie Seimu Czetletnego“, in: *220 lat Konstytucji 3 Maja*, Bydgosza, 1992.
- Łojek J., 1986 – J. Łojek, *Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787–1792*, Lublin, 1986.
- Lord R. H., 1915 – R. H. Lord, *The Second Partition of Poland*, Cambridge, 1915.
- Michalski J., 1986 – J. Michalski, „Dyplomacja Polska w latach 1764–1795“, in: *Historia Dyplomacji Polskiej*, t. II, Warszawa, 1986, s. 626–677.
- Michalski J., 2011 – J. Michalski, „Stanisław August Poniatowski“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 41, 2011.
- Oginskis M. K., 2007 – Mykolas Kleopas Oginskis, *Atsiminimai*, t. I, Vilnius, 2007, p. 35–37.
- Profaska M., 2008 – M. Profaska, *Stosunek polskich elit do rosyjskiej polityki wobec Rzeczypospolitej w latach 1788–1792*, Kotowice, 2008.
- Rakutis V., 2001 – V. Rakutis, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius, 2001.
- Rose J. H., 1911 – J. H. Rose, *William Pitt and the National Revival*. London, 1911, [prieiga internetu], in: <www.questia.com/read/1932804/william-pitt-and-national-revival>, [2018-11-15].
- Sabitova L. R., 2014 – L. R. Sabitova, „The beginning of the Anglo-Russian Diplomatic Confrontation within the Frame of the «Eastern Question» («The Ochakov Crisis» of 1791)“, in: *Известия Саратовского университета. Серия История, Международные отношения*. 2014, № 4.
- Statkevič B., 2015 – B. Statkevič, *Pranciškaus Bukoto diplomatinė veikla 1771–1793 m.* LEU bakaluro darbas (vadovė dr. R. Šmigelskytė-Stukienė), Vilnius, 2015.
- Šapoka A., 2008 – A. Šapoka, „Lietuva reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstytucijos“, in: *Raštai*, t. 2, mokslinis red. Aivaras Ragauskas, Vilnius, 2008.
- Šmigelskytė-Stukienė R., 2013 – R. Šmigelskytė-Stukienė, *Mykolas Kleopas Oginskis. Politikas, diplomatas, ministras ir jo pasų kolekcija*, Vilnius: Edukologija, 2013.
- The Cambridge History of British Foreign Policy, 1922–1923 – *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*, ed. A. W. Ward, G. P. Googh, New York, 1922–1923. Vol. II, p. 178–192.
- The Cambridge History of Russia, 2015 – *The Cambridge History of Russia. Vol. II. Imperial Russia 1689–1917*, ed. D. Lieven, Cambridge, 2015, p. 512–514.
- Took W., 1800 – W. Took, *The Life of Caterine II, Empress of Russia, 1729–1796*. Vol. 3, London, 1800, [prieiga internetu], in: <<https://archive.org/details/lifeofcatharinei03tookiala/page/282>>, [2018-11-15].
- Webb P. L., 2010 – P. L. Webb, „Sea Power in the Ochakov Affair of 1791“, in: *The International History Review*, 2010, vol. 2, no 1.
- Woronzoff-Dashkoff A., 2014 – A. Woronzoff-Dashkoff, „Simon Vorontsov and the Ochakov Crisis of 1791“, in: *Intellectual and Political Elites of the Enlightenment*. COLLeGIUM, vol. 16. Edited by Tatiana V. Artemyeva and Mikhail I. Mikeschin, [prieiga internetu], in: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152648/08_woronzoff.pdf?sequence=1>, [2018-11-16].
- Александров П. А., 1914 – П. А. Александров, *Северная система. Опыт исследования идей и хода внешней политики России в первую половину царствования имп. Екатерины II*, Moskva, 1914.
- Гаврюшкин А. В., 2006 – А. В. Гаврюшкин, *Граф Никита Панин*, 2006, [prieiga internetu], in: <<http://www.lib.ru/MEMUARY/ZHZL/panin.txt>>, [2018-11-16].
- Екатерина Вторая и Г. А. Потемкин, 1997 – Екатерина Вторая и Г. А. Потемкин. *Личная переписка (1769–1791)*. Издание подготовил В. С. Лопатин, Moskva, 1997, [prieiga internetu], in: <http://az.lib.ru/e/ekaterina_w/text_0030.shtml>, [2018-11-16].
- Елисеева О. И., 2000 – О. И. Елисеева, *Геополитические проекты Г. А. Потемкина*. Moskva, 2000, [prieiga internetu], in: <http://militera.lib.ru/research/eliseeva_oi/index.html>, [2018-11-16].
- Костомаров Н., 1870 – Н. Костомаров, *Последние годы речи-посполитой*, Спб., 1870.
- Лопатин В. С., 2005 – В. С. Лопатин, *Светлейший князь Потемкин*, Moskva, 2005, с. 444–459.

Соколов А. Б., 2002 – А. Б. Соколов, „Очаковское дело». Англо-русский конфликт 1791 года“, in: *Отечественная история*, 2002, № 4, с. 3–22.

Тимошук В. В., 1904 – В. В. Тимошук, „Польская конституция 3 мая 1791 г. и отношение к ней России“, in: *Русская старина*, 1904, т. 118, апрель–июнь.

THE FACTOR OF THE POLISH-LITHUANIAN STATE IN THE CONTEXT OF THE OCHAKOV CRISIS (1791)

Česlovas Laurinavičius

S u m m a r y

In the spring of 1791, England led a large coalition against Russia. London planned to throw powerful naval forces, which had not previously been used, against St. Petersburg. At the same time, Prussia prepared an army consisting roughly of 100 000 men. Turkey, Sweden, the Netherlands, perhaps the Polish-Lithuanian state, as well as a number of German leaders, also belong to the coalition. In March 1791, an ultimatum was drawn up and proposed to Russia, demanding the return of a number of fortresses to Turkey in the Black Sea region, including the Ochakov Fortress.

For historians, the main intrigue is why the

coalition war against Russia did not materialize. This article focuses on the place and role of the Polish-Lithuanian state in this crisis. In the article, the political orientation on Prussia, realized by Warsaw in 1788–1790, is evaluated negatively. Accordingly, it should be concluded that it is impossible to adequately consider the reforms of the state, especially the Constitution of May 3, 1791, without taking into account the foreign policy situation. It also concludes that the commercial system developed by William Pitt was not implemented in Eastern Europe mainly due to a number of objective circumstances.

*Įteikta 2018 05 17
Parengta skelbti 2018 11 18*